

Prof. zw. dr hab. Janina Witkowska
Katedra Gospodarki Światowej
i Integracji Europejskiej
Uniwersytet Łódzki

RECENZJA

rozprawy doktorskiej Pana mgr Daniela BUTYTERA pt.: „*Liberalizacja handlu między Unią Europejską a państwami Partnerstwa Wschodniego*, napisanej pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Jarosława Kundery oraz promotora pomocniczego dr Małgorzaty Wachowskiej.

1. Ocena wyboru tematu rozprawy

Dyskusja nad korzyściami liberalizacji handlu międzynarodowego ma długą historię, jak zauważa sam Autor recenzowanej rozprawy doktorskiej. Podejście do idei liberalizmu i protekcjonizmu w polityce poszczególnych krajów zmieniało się w kontekście historycznym. We współczesnej gospodarce światowej, choć wątpliwości wydają się być już rozstrzygnięte na rzecz liberalizmu, kwestie oceny korzyści i kosztów z tytułu liberalizacji handlu międzynarodowego pozostają nadal aktualne. Potrzeba badań nad tym zagadnieniem uwidacznia się zwłaszcza w kontekście podejmowanych prób międzynarodowej integracji gospodarczej między krajami znajdującymi się na różnym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego. Analiza efektów liberalizacji handlu między Unią Europejską (UE) a krajami Partnerstwa Wschodniego (PW) pozwala na poszerzenie wiedzy o skutkach procesu integracyjnego między ugrupowaniem integracyjnym, zaawansowanym pod względem stopnia integracji gospodarczej, a grupą krajów znajdujących się na różnych etapach liberalizacji swojej wymiany handlowej, w specyficznych dla siebie uwarunkowaniach ekonomicznych i politycznych. Wybór tematu rozprawy doktorskiej oceniam więc jako niezwykle trafny. Jego wagę postrzegam zarówno w kategoriach teoretycznych, jak i aplikacyjnych.

2. Cel rozprawy, hipoteza badawcza, zakres badań

Cel rozprawy został określony przez Autora jako „...*wskazanie efektów liberalizacji handlu w przypadku poszczególnych państw PW, wynikających z przystąpienia tych państw do Światowej Organizacji Handlu (WTO) oraz utworzenia strefy wolnego handlu między UE a trzema państwami PW (Gruzją, Moldawią i Ukrainą), które zawarły umowy stowarzyszeniowe*” (s. 8). Tak zdefiniowany cel rozprawy wskazuje, że Autor podjął się ambitnego zadania, wysoce praco- i czasochłonnego. Jego realizacja wymaga bowiem

znajomości nie tylko teoretycznych aspektów liberalizacji handlu w wymiarze globalnym i regionalnym, dostępu do międzynarodowych statystyk i umiejętności ich wykorzystania, ale także wiedzy o specyficznych uwarunkowaniach analizowanych krajów.

We wstępie zostały sformułowane trzy hipotezy badawcze. W mojej ocenie, zweryfikowanie tych hipotez pozwala na osiągnięcie głównego celu rozprawy doktorskiej. Wątpliwość budzi jednak użycie czasu przyszłego w hipotezie 1 i 2, tj. „*Liberalizacja obrotów handlowych między UE a państwami PW przyczyni się...*” (podkreślenie recenzenta). Weryfikacja hipotez odnoszących się do przyszłości, wymagałaby zastosowania narzędzi prognostycznych, a nie tylko narzędzi statystyki opisowej. Wskazanie efektów liberalizacji handlu w przypadku poszczególnych państw PW, w przyjętym okresie analizy, dawałoby już podstawy do stwierdzenia o realizacji celu rozprawy.

Zakres merytoryczny badań jest prawidłowy, niezwykle ambitny, co zostało podkreślone powyżej. Zakres czasowy badań został zróżnicowany i odpowiednio uzasadniony w odniesieniu do analizowanych krajów PW. Kraje te bowiem w różnym czasie przystąpiły do liberalizacji handlu z UE.

3. Ocena metody badawczej i źródeł

Zastosowane metody badawcze są odpowiednie do założonego celu pracy. Doktorant dokonał pogłębionej analizy literatury przedmiotu, wykorzystując zarówno literaturę polskojęzyczną, jak i literaturę przedmiotu w języku ukraińskim, rosyjskim i angielskim, aby rozpoznać, na potrzeby swojej rozprawy, kwestie związane z liberalizacją wymiany międzynarodowej. Ponadto, poddał analizie akty prawne oraz wykorzystał informacje z oficjalnych portali internetowych. Realizacja zakładanego celu rozprawy wymagała zgromadzenia i wykorzystania danych statystycznych, dotyczących obrotów handlowych między UE a krajami PW oraz zastosowania metod statystycznych do analizy tych obrotów, w układzie geograficznym i towarowym. Weryfikacja hipotez wymagała również oszacowania wskaźników handlu międzynarodowego, zwyczajowo stosowanych w odniesieniu do oceny stanu wymiany handlowej i jej zmian pod wpływem procesów liberalizacyjnych - w tym przypadku wynikających z przystąpienia krajów PW do WTO i strefy wolnego handlu.

Ocena wykorzystanych źródeł jest wysoce pozytywna. Praca została napisana na podstawie niezwykle bogatych źródeł (411 pozycji we wskazanych powyżej językach), co nie jest często spotykane w rozprawach doktorskich. Doktorantowi należą się tu wyrazy uznania. Bibliografia obejmuje wydawnictwa zwarte (156), artykuły i opracowania (186),

J. L. 7

akty prawne (41), w tym układy o stowarzyszeniu między UE a Gruzją, Mołdawią i Ukrainą oraz informacje z oficjalnych portali internetowych (49), w tym dane z urzędów statystycznych analizowanych krajów PW.

4. Ocena struktury i zawartości rozprawy

Rozprawa doktorska składa się z sześciu rozdziałów. Struktura rozprawy jest logiczna. Rozdział I pt.: „*Liberalizacja wymiany międzynarodowej w świetle teorii ekonomii*” stanowi wprowadzenie do dalszych badań. Doktorant definiuje tu pojęcie liberalizacji gospodarczej i wyszczególnia jej kategorie. Zważywszy na cel rozprawy, słusznie poświęca uwagę liberalizacji przepływu towarów i usług w ramach Światowej Organizacji Handlu oraz kwestii korzyści i kosztów z tytułu wolnego handlu, rzetelnie przedstawiając argumentację zwolenników i przeciwników wolnego handlu oraz stosowania różnych form protekcji.

Wątpliwości natomiast budzi celowość szerokiej prezentacji zagadnień, które mieszczą się w podręcznikach z zakresu międzynarodowych stosunków gospodarczych/ekonomii międzynarodowej. Uwaga ta odnosi się w szczególności do ekonomicznych barier w handlu (taryfowych, parataryfowych, pozataryfowych), którym poświęcono w rozdziale I aż 45 stron. Bardziej syntetyczne ujęcie tej kwestii nie przyniosłoby szkody dalszemu rozumowaniu. Ponadto nie można zgodzić się z niektórymi stwierdzeniami, dotyczącymi barier pozataryfowych w kontekście regulacji WTO. Jak pisze Autor: „*Powszechne stosowanie barier pozataryfowych jest spowodowane faktem, że ich wdrażanie to przywilej poszczególnych rządów państw i nie są one regulowane przez porozumienia międzynarodowe. Rządy poszczególnych państw mogą swobodnie korzystać z wszelkiego rodzaju barier pozataryfowych...*” (s.74). W ramach GATT/WTO podjęte zostały jednak wysiłki na rzecz ograniczenia stosowania barier pozataryfowych (por. Runda Tokijska). Polegały one na ustaleniu bardziej precyzyjnych i przejrzystych zasad, regulujących stosowanie niektórych środków pozataryfowych, w formie tzw. kodeksów. Większość tych porozumień uzupełniono i zmodyfikowano w Rundzie Urugwajskiej, zakazując m.in. stosowania środków tzw. szarej strefy.

Natomiast kwestia tzw. „przepisów domieszkowych” (*local content requirements*) (s. 84) powinna być analizowana w szerszym kontekście, tj. handlowych aspektów polityki inwestycyjnej (TRIMs), których stosowanie wpływa ograniczająco bądź zakłócająco na handel międzynarodowy. Stosowanie wymogu dotyczącego minimalnego wykorzystania miejscowych czynników produkcji przez inwestorów zagranicznych, podobnie jak i innych wymogów skutkujących ograniczeniem wymiany międzynarodowej, jest na mocy

porozumienia w sprawie TRIMs/WTO bezwzględnie zakazane. Główne postanowienia tego porozumienia powinny być, moim zdaniem, omówione w części dotyczącej regulacji WTO, jako mające szczególne konsekwencje dla krajów słabiej rozwiniętych.

Szersze uwzględnienie w rozdziale I pozaekonomicznych barier w handlu, w tym w szczególności barier związanych z działaniami wojskowymi, korupcją i funkcjonowaniem szarej strefy, uważam za uzasadnione. Wybór ten wynika ze specyfiki sytuacji społeczno-politycznej krajów PW i jej potencjalnego wpływu na stosunki między UE a analizowanymi krajami. W nawiązaniu do wspomnianych w rozdziale I działań międzynarodowych instytucji, ukierunkowanych na zwalczanie korupcji, należałoby odnotować także działania OECD (*Wytyczne OECD dla przedsiębiorstw wielonarodowych*) oraz inicjatywę Sekretarza Generalnego ONZ (*Global Compact*).

W rozdziale II, pt.: „*Metody liberalizacji obrotów handlowych w strefach wolnego handlu i ich efekty ekonomiczne*”, Autor przeprowadza szczegółową analizę pierwszego etapu międzynarodowej integracji gospodarczej, jaką są strefy wolnego handlu. Skoncentrowanie się na zagadnieniach związanych z tworzeniem stref wolnego handlu, mechanizmach liberalizacji obrotów handlowych, sposobach zabezpieczania interesów krajów członkowskich, efektach możliwych do osiągnięcia w krajach partnerskich, daje podstawę teoretyczną do badań obecnej sytuacji krajów PW w relacji z Unią Europejską. Autor dostrzega, stosując analizę porównawczą, że współcześnie liberalizacji przepływu towarów w ramach stref wolnego handlu często towarzyszy eliminacja barier w przepływie niektórych usług i w ograniczonym zakresie przepływu czynników produkcji. Badanie efektów tworzenia stref wolnego handlu wymaga obecnie kompleksowego spojrzenia na zachodzące w nich procesy gospodarcze.

W kontekście przeprowadzonej analizy długookresowych efektów powstania strefy wolnego handlu i unii celnej, pożądane byłoby również uwzględnienie związków, jakie zachodzą między efektami kreacji i przesunięcia handlu a zachowaniami bezpośrednich inwestorów zagranicznych w warunkach tworzonego ugrupowania integracyjnego.

Rozdział III pt.: „*Polityka handlowa UE wobec państw PW*” poświęcony jest analizie ewolucji regulacji kształtujących ramy współpracy handlowej między UE a krajami objętymi programem Partnerstwa Wschodniego. Rozdział ten jest niezwykle bogaty pod względem faktograficznym. Autor przedstawia w logiczny, uporządkowany sposób etapy liberalizacji wymiany handlowej między UE a krajami PW. Dostrzega specyfikę analizowanych krajów PW, podobieństwa i różnice w ich politykach handlowych po odzyskaniu niepodległości, podjęte przez nie działania dostosowawcze do wymogów członkostwa w WTO

oraz uwarunkowania, które wpłynęły na ich odmienną, obecną pozycję w stosunkach handlowych z UE. Na docenienie zasługuje umiejętność przeprowadzenia analizy porównawczej umów stowarzyszeniowych między UE a Gruzją, Mołdawią i Ukrainą. Z uwagi na zakres i kompleksowość tych umów, nie było to zadanie łatwe dla Doktoranta, a jednak wywiązał się z niego bardzo dobrze.

W kolejnym rozdziale - IV- pt.: „*Wymiana handlowa między UE a państwami PW w okresie liberalizacji obrotów*”, Autor podejmuje próbę oceny znaczenia liberalizacji wymiany handlowej we wzajemnych stosunkach UE i krajów PW, z punktu widzenia uczestniczących w niej partnerów handlowych. Autor dokonał pogłębionej charakterystyki wymiany handlowej towarami i tam gdzie było to możliwe również wymiany usługami analizowanych krajów PW w stosunkach z Unią Europejską, na tle ich wymiany handlowej z Rosją. Analiza obejmuje tendencje w eksporcie i imporcie towarów poszczególnych krajów PW do/i z UE, po liberalizacji wynikającej z ich przystąpienia WTO, zmiany salda wymiany handlowej i udziałów we wzajemnych obrotach, zmiany głównych partnerów handlowych w okresie liberalizacji wymiany, z uwzględnieniem skutków rozszerzenia UE o nowe kraje członkowskie. Na marginesie tej oceny, można zgłosić uwagę, w odniesieniu do wymiany handlowej krajów PW z Rosją, iż dobrze byłoby również obliczyć salda tej wymiany.

Ponadto szczegółowej analizie zostały poddane zmiany w strukturze towarowej wymiany handlowej między UE a krajami PW, kwestia otwartości analizowanych gospodarek krajów PW i kształtowania się *terms of trade* państw PW w okresie liberalizacji obrotów handlowych. W zawiązku z analizą zmian *terms of trade* tych krajów, recenzent zgłasza prośbę o szerszy komentarz w odniesieniu do stwierdzenia, które pojawia się na s. 349, tj.: „...*tempo zmiany terms of trade jest niestałe (wzrost, po którym następuje obniżenie i znowu wzrost), co świadczy o negatywnych tendencjach zachodzących w państwowej polityce regulowania eksportu i importu.*” Pojawiają się bowiem pytania, w czym przejawiają się te negatywne tendencje i jakie nowe regulacje mogłyby wprowadzić analizowane kraje?

W rozdziale IV została podjęta również próba oceny zmian specjalizacji wewnątrzgałęziowej w handlu tych krajów z UE, na podstawie indeksu Grubel-Lloyda obliczonego na poziomie SITC-3. Choć sam Autor zdaje sobie sprawę z ograniczeń rezultatów podjętych badań w odniesieniu do zmian specjalizacji wewnątrzgałęziowej, należy docenić Jego zdolność do zaplanowania i podjęcia takich badań. Na uwagę zasługuje również umiejętność wykorzystania międzynarodowych i krajowych baz statystycznych.

Analiza w rozdziale IV została przeprowadzona systematycznie i rzetelnie, tym niemniej można zauważyć pewne usterki, jak można przypuszczać, o charakterze

technicznym. Mogą one jednak prowadzić do pewnych nieporozumień. Jako przykład można przywołać Tabelę 4.1.3. (s. 300), (*Wymiana usługami między Ukrainą a UE...*), w której saldo w latach 2007-2008 podane jest ze znakiem minus, natomiast z danych i omówienia w tekście wynika, że było dodatnie. Inny przykład – s. 305, w odniesieniu do Gruzji podkreślono, że: „*Ujemne saldo wymiany handlowej świadczy o tym, że import towarów w całym okresie 1999-2006 z UE do Gruzji przewyższa eksport*”, co jest prawdą, ale wyróżnienie 2006 roku nie jest specjalnie uzasadnione. Prawdopodobnie chodziło o cały okres analizy w odniesieniu do Gruzji, tj. 1999-2016.

W rozdziale V pt.: „*Krótko- i długookresowe efekty liberalizacji handlu UE z państwami PW*”, Doktorant podejmuje ambitne zadanie oszacowania tychże efektów, wynikających zarówno z przystąpienia tych krajów do WTO (z wyjątkiem Azerbejdżanu), jak i utworzenia strefy wolnego handlu z UE (dotyczy to Gruzji, Mołdawii i Ukrainy).

Postawione zadanie badawcze wykonane zostało w kilku etapach. W celu oceny krótkookresowych/statycznych efektów zostają obliczone i zinterpretowane wskaźniki kreacji i przesunięcia handlu, a także oszacowane efekty stłumienia i odchylenia handlu w przypadkach krajów, w których dane wskazywały na ich występowanie. Bardzo interesującym elementem tego etapu badań jest przeprowadzenie porównania ujawniających się efektów liberalizacji handlu Gruzji, Mołdawii i Ukrainy z UE z efektami liberalizacji handlu Armenii i Białorusi z unią celną Rosji, Kazachstanu i Kirgistanu. Analiza przeprowadzona w tej części rozdziału wskazuje na pogłębioną znajomość Autora specyfiki powiązań gospodarczych w całym analizowanym regionie i ich uwarunkowań politycznych.

W kolejnym etapie badań został oceniony wpływ liberalizacji handlu na orientację regionalną krajów PW, na podstawie indeksu orientacji regionalnej dla tych krajów. Następnie zostały określone: zmiany przewag komparatywnych państw PW względem UE, z uwzględnieniem skutków przystąpienia tych krajów do WTO, udzielenia autonomicznych preferencji handlowych (Mołdawia i Ukraina), udzielenia preferencji w ramach GSP+ (Gruzja i Armenia) i powołania DCFTA (Mołdawia, Ukraina, Gruzja); zmiany wskaźnika podobieństwa eksportu między państwami PW a krajami członkowskimi UE oraz wskaźnika komplementarności wymiany między UE a państwami PW. Finalnym etapem jest podjęta próba oceny wpływu liberalizacji handlu na zwiększenie dobrobytu analizowanych krajów, z uwzględnieniem zmian w PKB, w napływie/odpływie bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ), stopie bezrobocia i średniej płacy.

Przeprowadzone wielopłaszczyznowe badania, obejmujące wszystkie powyższe elementy, umożliwiają Doktorantowi zrealizowanie postawionego zadania badawczego, jakim jest

określenie łącznych, krótko- i długookresowych, efektów liberalizacji handlu między UE a krajami PW. Przy czym kompleksowość badań pozwala na uwzględnienie specyfiki poszczególnych krajów.

W odniesieniu do punktu 5.2.4. analizowanego rozdziału, dotyczącego komplementarności wymiany handlowej, zgłaszam następujące spostrzeżenie. We wszystkich tabelach w tym punkcie, tj. od 5.2.4.1 do 5.2.4.10, jako miernik komplementarności handlu podawany jest wskaźnik RCA, a powinien być wskaźnik C^R_{INUE} , na co zresztą wskazują obliczenia.

Rozdział VI pt.: „*Pozaeconomiczne bariery w handlu między UE a państwami PW*” uważam za cenne dopełnienie przeprowadzonej analizy ekonomicznej w recenzowanej rozprawie. Rozdział ten uzmysławia jak trudny jest całościowy rachunek korzyści i kosztów z tytułu liberalizacji wymiany handlowej między krajami PW a UE. Autor prawidłowo specyfikuje bariery pozaeconomiczne w relacjach UE - kraje PW, takie jak: brak wymaganych dostosowań prawnych, występowanie szarej strefy w gospodarkach analizowanych krajów, korupcja i konflikty zbrojne. Podjęcie próby skorygowania szacunku efektów liberalizacji handlu dla poszczególnych analizowanych gospodarek państw PW z tytułu tak zdefiniowanych barier pozaeconomicznych uważam za wartość dodaną rozprawy.

Jak wynika z przeprowadzonej powyżej analizy, moja ocena recenzowanej rozprawy jest wysoce pozytywna. Jako istotny wkład Doktoranta uznaję w szczególności wyniki badań zamieszczone w rozdziałach IV, V i VI. Doceniam zakres i kompleksowość badań. Tym niemniej uważam, że w pewnych partiach rozprawy potrzebna i korzystna byłaby synteza. Wprowadzenie wstępów do rozdziałów, w których zostałyby sformułowane zadania badawcze i wyodrębnienie formalnych podsumowań do całości rozdziałów, w mojej opinii, narzuciłoby również dyscyplinę badawczą. Ponadto, w zakończeniu Doktorant powinien bezpośrednio odnieść się do postawionych hipotez we wstępie do rozprawy, tj. czy zostały pozytywnie zweryfikowane, czy też sfalsyfikowane.

5. Ocena formalnej strony rozprawy

Rozprawa spełnia ogólne wymogi formalne dotyczące poprawności i stylu języka, jak również sporządzania przypisów (aczkolwiek można byłoby oczekiwać również podawania wydawnictw), a także tabel, wykresów i bibliografii. Mimo ogólnej poprawności redakcyjno-językowej, Autor nie ustrzegł się pewnych usterek bądź literówek. Do recenzowanej rozprawy zgłaszam m.in. następujące uwagi szczegółowe, w tym o charakterze redakcyjnym:

- przy dosłownym cytowaniu poszczególnych artykułów GATT należy podać źródło (ss. 35-36); podobna uwaga dotyczy cytatu na s.131;
- w odniesieniu do przeciwdziałania korupcji, Komunikat Komisji Europejskiej z dnia 21 maja 1997r. skierowany był do Rady i Parlamentu Europejskiego, a nie jak podano na s. 96, „...do Rady Europy i Parlamentu Europejskiego...”;
- w przypisie 287, (s.122) podane jest źródło z1988r, a w zdaniu, do którego odnosi się przypis mowa jest o kryzysie z 2008r.;
- w opisie do wzoru wskaźnika orientacji regionalnej pojawiają się błędy techniczne, które mogą dezorientować czytelnika (s. 127);
- tytuł tabeli 5.2.1.5 zawiera błąd; jest: „*Zmiana orientacji regionalnej Mołdawii wobec UE na skutek udzielenia Ukrainie (podkreślenie recenzenta) autonomicznych preferencji handlowych*”, a powinno być: **Mołdawii**;
- s. 443, jest: „...*Europejskiej Unii Gospodarczej...*”, ale raczej chodzi o Euroazjatycką Unię Gospodarczą;
- stosunkowo częste błędy w pisowni nazwisk, np. w przypisie 167 i innych miejscach jest : „W. Mölle”, powinno być W. Molle; w przypisie 168 jest: „E. Jantós-Drozdowska’, powinno być: E. Jantóń–Drozdowska; w przypisie 305 jest: „S. Mikłaszewski”, a powinno być: S. Miklaszewski; w przypisie 326 jest: „J. Dudziński”, powinno być J. Dudziński; na s. 201 jest: „K. Michałowska-Gorywoda”, powinno być K. Michałowska-Gorywoda.

6. Wnioski końcowe

W świetle dokonanej oceny stwierdzam, że recenzowana rozprawa pt.: „**Liberalizacja handlu między Unią Europejską a państwami Partnerstwa Wschodniego**”, napisana przez **mgr Daniela Butytera**, spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim w obowiązujących przepisach (*Ustawa z dnia 21 kwietnia 2017 r. o zmianie ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz niektórych innych ustaw*, Art. 1, Dz. U 2017 r., poz. 859.), tj.: stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Doktoranta w dyscyplinie ekonomia oraz wykazuje Jego umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. W związku z tym wnioskuję o dopuszczenie rozprawy do publicznej obrony.

Łódź, 20.02.2019 r.

